

ԴՐՈՇՆԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՄԱՀՄԵԴԱԿԱՆ ԱՄԲՈՒՍԻ ԴԵՐԸ

II

Մենք միշտ գործ ենք անում «մահմեդական ամբոս»։ Բայց մահմեդական ամբոսի վրայ ընդհանրապես կարելի էր նայել սրանից մի քանի դար առաջ։ Այժմ նրա կեանքը բաւականաչափ բարդացել է և նրա մէջ առաջացել են տարբեր խաւեր, որոնք ունին իրենց որոշ առանձնատկութիւնները ու ձգտումները և որոնք, բնականաբար, տարբեր կերպով պէտք էր վերաբերէին դէպի հայերի կոտորածը։ Բայց նախ քան այդ տարբերութեան մասին խօսելու, ընթերցողի ուշադրութիւնն ենք դարձնում մի հանգամանքի վրայ։ Չընայած, որ լոյսի պէս պարզ է, որ վերջին շարժումները լոկ քաղաքական բնաւորութիւն ունէին, որ նրանք նախագծուում էին սուլթանի ձեռքով և նպատակ ունէին ահաբեկել գլուխ բարձրացրած հայ ժողովուրդը, բայց և այնպէս մեր մէջ զարմանալի յամուռութեամբ շարունակում են տեղի ունեցած ընդհարումներին տալ կրօնական կերպարանք և ամբողջ մեղքը ձգել մահմեդական մոլեռանդութեան, դուրանի, սօփոանների վրայ և այլն։ Դեռ դրանք չեն ուզում տեսնել որ այս դէպքում, ինչպէս և մարդկային ամբողջ պատմութեան մէջ, կրօնը եղել է մի քօղ, որի տակ պատսպարւած առաջ են տարել ամեն տեսակ անձնական շահեր և կեղդոտ միտումներ։ Մինչդեռ կան ակնյայտի փաստեր, որոնք պէտք էր խախտէին այդ հինաւուրց համոզումը։ Տաճկահայաստանում բացի հայերից պարում են և ուրիշ քրիստոնեաներ։ Ինչո՞ւ եւրոպացիք ազատ մնացին, ինչո՞ւ ասորիներին չմտեցան, ինչո՞ւ վերջապէս ամենայն հոգատարութեամբ ու խնամքով պատսպարում էին յոյներին, որոնք մի քանի տեղեր այնքան էին լրբացել կառավարութեան փաղաքշանքներից, որ զգւանք էին պատճառում բողոքին։ Դրա հակառակ մի քանի տեղեր իրենք՝ մահմեդական հոգևորականութեան ներկայացուցիչները՝ շէյխերն են նախաձեռնող հանդիսացել հայերի պաշտպանութեան, ինչպէս օր. Ղարաբեղլիսա, Իւզվերան։

Գալով մահմեդական ամբոսի տարբեր խաւերի խաղացած դերերին, տեսնում ենք, ինչպէս և հարկաւոր էր սպասել, որ ամենաքիչ մասնակցութիւն ունեցաւ տաճիկ գիւղացի երկրագործ դասը։ Յարձակողները գլխաւորապէս ընտանրակ անասնապահ կամ կիսաերկրագործ ազգաբնակիչներն էր քրդերը, լազերը և Ռուսաստանից գաղթած չերքէզները, իսկ երկրագործ դասը շատ շատ հետեւել է նրանց՝ թալանից բաժին ձեռք ձգելու համար, իսկ գլխաւորապէս կամ անտարբեր են մնացել կամ թէ,—որքան էլ դա զարմանալի թւայ,—պաշտպանել է իր դարևոր հարևան հայ ազգաբնակիչները և սաստիկ ընդդիմադրութիւն է ցոյց տուել յարձակող խուժանին։ Բացի այդ, պաշտպանութիւն են ցոյց տուել մի քանի տեղ արհեստաւոր և վաճառական դասը։ Աւելի անսպասելին այն է, որ քրդերը, այդ հայերի անհաշտ համարւած թշնամիները, նոյնպէս պաշտպանել են

Ընթերցողը կը համաձայնի, որ այսպիսի ժամանակ անհնար է շատ փաստեր հաւաքել, բերենք մեր ձեռքի տակ ունեցածները։

Հասան-Ղալան *), Կարնոյ մօտ գտնւած Կան, գիւղը, Բասենի Ամրագոմը, մասամբ Իւզվերանը, Ալաշկերտի Ղարաբեղլիսան, Բայազէզը, Երզնկայի, Խնուսի մի քանի գիւղերը պաշտպանել են տեղական մահմեդականների շնորհիւ, Նարիմանի գիւղերը պաշտպանել են շնորհիւ Էմին աղայի, Ռուսաստանից գաղթած՝ Խասթուր—Մուստաֆա աղի տղերքի։

Խալու, Ամար, Խայաբեկ, Իրից գիւղ պաշտպանել է զիլանցի Սելիմ փաշան։

Իււքբիլիսէի ս. Յովհաննու վանքը և իր շրջակայ գիւղերը՝ Զուջան, Ղարաբաղար, Վանքի գիւղ, Կուսուր, Կուսուր, Բօզին պաշտպանել է հայդարանցի Մուստաֆա բէկը։ Բացի այդ, պաշտպանութիւն են ցոյց տուել Միրվա աղէն, Նաբի աղէն։

Նոյն իսկ Կարնոյ մէջ, որտեղ կառավարութիւնը հոգևորականութեան հետ միասին տարիների ընթացքում գրգռում էին տեղական մահմեդականներին, որտեղ էր այդ ժամանակ բոլոր կոտորածների հերոս Էաբիր փաշան, ուր ամենից սաստիկ պէտք էր արտայտ-

*) Հասան-Ղալայի վանքը, որ աւերելու ու թալանելու է գտնուում է Հասան-Ղալայից մէկ ու կէս ժամ հեռաւորութեան վրայ։

ւէր տաճիկներէ կատարուածիւնը, ազգաբնակչութեան մի մասը, գլխաւորապէս վաճառական և արհեստաւոր դասը, հեռու պահեց իրեն կոտորածից: Մինչև իսկ բազմաթիւ հայեր պատուարուեցին տաճիկներէ մօտ կոտորածի ամենախիստ ժամանակը:

Մենք արդէն սպասում ենք ընթերցողից զանազան առարկութիւններ և վերոյիշեալ պաշտպանների վարձուքի համար բացատրութիւններ: Մենք էլ շատ լաւ գիտենք, որ մի տեղ ազգաբնակչութիւնը երկիւղ է կըրել «ուսաստանցի» հայերից, որոնց հետ ընդհարումներ է ունեցել և որոնց վրէժխնդրութիւնից տեղիք ունի երկիւղ կրելու, մի ուրիշ տեղ նա գողալով է յիշում ուսական արշաւանքը, երրորդ տեղում աւելի հեռատես գտնելով, մտածում է ապագայի մասին, հաւատացած լինելով, որ իրերի դրութիւնը անշուշտ կը փոխուի, չորրորդ տեղում զգում է, որ հայերի հետ կապած է սերտ կերպով, տնտեսական շահերով, հինգերորդ տեղում հայերը այս կամ այն բէկի մարաբաներն են և այլն... Այս բոլորը մենք շատ լաւ գիտենք, մենք ոչ մի բոլորով թոյլ չենք տալ մեզ մտածելու, որ այդ զանազան Մուստաֆաները կարող են դէպի հայերը մի առանձին պլատօնական սէր տածել:

Մեզ համար առանձնապէս նշանակութիւն ունի այն, որ իրերի այս խառը դրութեան մէջ, երբ կառավարութիւնը ինքն է մղում մահմեդականներին դէպի կոտորած, դէպի թալան ու աւերում, երբ նա ինքն է ամբոխի առաջն ընկնում և իր մարտիներով նրա համար ճանապարհ հարթում, երբ այդքան նպաստաւոր պայմաններ է ստեղծում կիսավայրենի ամբոխի գազանական կրքերի անարգել կերպով դուրս ժայթքելու համար, այդ տգէտ, մոլեռանդ, ֆանատիկոս ամբոխի մի մասը կարողանում է ի նկատի առնել զանազան հանգամանքներ, չտարւել հոսանքով, զսպել իր կրքերը և մինչև իսկ դիմադրութիւն ցոյց տալ կառավարութեան ոտնաձգութիւններին:

Դա պարզ ապացոյց է, որ ազգաբնակչութեան մի մասը արդէն նկատում է շահերի այն անհամերաշխութիւնը, որ վաղուց ի վեր գոյութիւն ունի սուլթանի և իր բոլոր հպատակների մէջ, բայց որը մնում էր մինչև այժմ խորին մթութեան մէջ, շնորհիւ սուլթանի և տիրապետող տարրերի համերաշխ գործունէութեան:

Նա նկատում է այն տնտեսական կապը, որով կապւած է իր հարեան հայերի հետ և որի ահագին նըշանակութիւնը նա ընդունակ է դարձել գնահատել:

Վերոյիշեալներից մենք տեսանք, որ վերջին եզերական կոտորածների մէջ մահմեդական ամբոխի դերը բոլորովին երկրորդական էր, մենք տեսանք, որ նրա մի մասը դուրս է եկել մասամբ տգիտութեան, խաւարի,

անգիտակցութեան, մթնոլորդից, սկսել է մտածել, հասկանալ իր իրական շահերը, և մենք սրտանց ողջունում ենք նրա այդ առաջին և դժւարին քայլը:

Ռուզար

Չ Է Յ Թ Ո Ւ Ն Ի Ա Պ Ս Ս Ա Մ Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Ն Ա Մ Ա Կ . . .

20/1 փետրուարի

Վը յուսամ թէ գրածս ստացած կը լինէք: Տիրող ձմերան, ձերբակալութիւններու, կոտորածներու, թիւրք կառավարութեան յարաբերութիւնները խղելու համար ձեռք առած արտաքոյ կարգի խստութիւններու և ճանապարհներու անապահովութեան պատճառով հար չեղաւ ոչ ինձ և ոչ ուրիշներուն Ուլիայէն գրութիւն մը կամ տեղեկութիւն մը ստանալ մինչև ցայսօր, բացի նոյեմ. 24 թւակիր գրութենէն, զոր յիշած էի արդէն:

Ինչպէս որ լսած կը լինիք, ասկէ առաջ թիւրք կառավարութեան կողմանէ ուղարկւած մարաշցի հինգ հայ պատգամաւորաց ձեռքով սուլթանը իր նպատակին չհասնելով, Հալէպի հիւպատոսները լիազօր պատւիրակութեամբ գնացած են Ջէյթուն՝ հայերը զինաթափ ընելու և կառավարութեան ու անոնց մէջ հաշտութիւն կայացնելու նպատակաւ. բայց թէ այս միջնորդութեան արդիւնքն ինչ եղած է, հայերը յանձնառու եղած են թէ ոչ կամ ինչ պայմաններ կառաւարկին. երկկողմանի, ոչ որ ոչինչ չգիտեր նաև այս մասին, չնայելով, որ ետևէ ետև սուրհանդակներ կը հանւին դէպի Ուլիա: Իրաց այս վիճակին մէջ ուղղակի Ջէյթունէն եկող լուրերէ, զուրկ լինելով, ստիպւած եմ երկրորդականներուն իսկ կարևորութիւն տալ:

Օտարազգի քրիստոնէի մը նամակէն հետևեալ տեղեկութիւններն առնւած են.— Հալէպի նախորդ կուսակալ Մեմուհ հաշան հայոցմէ հինգ հազար ոսկի կաշառ ուտելով, Ջէյթունը պաշարող զօրքերուն այնպիսի տեղափոխութիւններ կատարել տւած է ի նպատակ հայոց, որ Ջէյթունցիները յաջողած են մեծ քանակութեամբ պաշար մտցնել ներս, միշտ սխալ հեռագրեր ուղղած է պալատին՝ թէ Ջէյթունն առնւած է, թէ ապստամբները ջարդւած են և այլն, մինչդեռ այն օրը որ մեծ ճակատամարտ մը տեղի ունեցեր է հայոց և տաճկաց մէջ, երկու հազար եօթ հարիւր հոգի թշնամուց և երկու հարիւր յիսուն հոգի հայոց կողմէն կորուստ եղած է: Առսակալը կատարելապէս հակառակը հեռագրած է, որով սուլթանի կառավարութիւնը խաբւելով՝ չէ կարողացած ժամանակին հարկ եղող զօրութիւնը կեդրոնացնել հոն, այսպիսով Ջէյթունցիները յաջողած, զօրքերը ջարդած և այս չափ երկարատև ժամանակ դիմադրել կարողացած են. իւր կաշառակերութիւնը հաստատող գրութիւն մը բռնւած է իւր ստորագրութեան տակ և այժմ զինուորական

Տակառուցման ներքև կը գտնուի եղբր: Նամակագիրը աւելցուցած է նոյնպէս, որ Զէյթունը պաշարող զօրքերը անօթի և խիստ անպատասպար վիճակի մը մէջ կը գտնուին, որմէ փորձարուծիւն յառաջ գալով՝ օրական երեսուն հինգից մինչև քառասուն հոգի կը մեռնին. տեղացող յորդառատ անձրևներէն՝ վրաննին տարած և պաշարնին թրջած է այն աստիճան, որ ուտելու վիճակէն դուրս ելած է. զօրքերէն շատերը չբիմանալով այս խեղճութեան, կը փախչեն բանակէն:

Ուրիշ նամակ մ'ուս, որ հայու մը (իբր ականատես) բերանացի տեղեկութիւններուն վրայ հիմնուած է, կը գրէ թէ՛ «Թիւրք զօրքերը յաջողած են գրաւել Քըռնուզը երկարատև արիւնուշտ կուէ մը վերջ. ապաստանեալներէն ոմանք յաջողած են փախչել Զէյթուն, իսկ մնացեալները ջարդուած և տները, եկեղեցին ու վանքը կողոպտուած ու այրած են. Թիւրք զօրքերը յառաջացած են մինչև Ուլնիոյ զօրանոցը, իսկ հայերը ապաստանած են Ասուածածնայ վանքին մէջ, զոր չորս կողմէն ամրացուցած են պատնէշներով:

Թէ ո՞րչափ ստոյգ է են այս լուրերը՝ չէ կարելի երաշխաւորել: Դժբախտութիւն մ'է այս, որ ճիշտ լուրերու չգոյութեան պատճառով, այսպիսի երկրորդականներուն իսկ ժամանակ տալու և ձեռն հաղորդելու ստիպւած եմ: Խմ կարծիքով, ինչպէս առաջին, այնպէս ալ երկրորդ նամակագրին տեղեկութիւնները հեռի են ճշմարտութենէ: Եթէ Թիւրքերը այդ աստիճան յաջողութիւն մը գտած ըլլային, ինչպէս երկրորդը կըսէ՝ սուլթանը երբէք չպիտի համաձայնէր հիւպատոսներու միջամտութեանը:

Մի այլ տեղեկութիւն ալ կըսէ, թէ յունւար 15/27-ին հիւպատոսները մտան Զէյթուն, գետեզերքը վաթսուսի չափ խեղճուած զինուորներու դիակներ տեսան. կառավարութիւնը ամեն ճիգ ի գործ դրաւ այս գործը հայոց վերագրելու:

Ե Ի Ր Ո Պ Ա Կ Ա Ն Թ Ե Ր Թ Ե Ր Ի Յ
(Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Կ Պ Ո Լ Ս Ի Յ)

Փետր. 17-ին.—Զէյթունի խնդիրը վերջացաւ: Անձնատուութեան պայմաններն են.—Ընդհանուր ամնիստիա (ներուսն), ապստամբութեան մասնակցած օտարականների արտաքսումը Թիւրքիայից, ապստամբների և մի որոշ րայօնում ապրող մուսուլմանների պատերազմական զենքերի յանձնումը և վերջապէս մի քանի ըէֆօրմների ներմուծումը:

Թ Ո Ղ Ո Վ Ր Գ Ի Ի Ն Ք Ն Ա Պ Ա Շ Տ Պ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը

Ե Ի

Դ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Խ Մ Բ Ե Ր Ը

Ընդհանուր կոտորածի լուրը նոր չէ: Դեռ մի տարի առաջ՝ երբ Հայկական հարցը բարձրացրել էր իր

գլուխը և վրդովում էր իւրաքանչիւր ըոպէ սուլթանի հարեմական անդորրութիւնը, երբ դիպլոմատիայի հետ ձեռք ձեռքի տաւ երկար ժամանակ հարցը ձգձգելուց յետոյ անկարելի եղաւ խաբել հայ ժողովուրդը, երբ մասնակի խտուծիւնները, բանտերը, աքսորավայրերը, կախաղանները... փոխանակ պակասեցնելու յեղափոխականների թիւը, փոխանակ ահ ու սարսափ տարածելու ժողովուրդի վրայ, աւելի գրգռեցին, աւելի զարգացրին նրա յեղափոխական ոգին, այս բոլորից յետոյ՝ սուլթանին մնում էր միայն մի միջոց՝ ահաբեկել համայն հայ ժողովուրդը միանգամից մի ընդհանուր կոտորածով: Միջոցը երկայրի սուր էր, բայց քանի որ սուլթանը տեսնում էր, որ այդպէս ընթանալով անշուշտ կը զրկուի Տաճկահայաստանի նման արդիւնաւէտ երկրից, նրա տոկուն, աշխատասէր, չարքալ ժողովուրդից, ընտրեց երկու չարիքից փոքրագոյնը: Նա այդպիսով յոյս ունէր, եթէ ոչ վերջնականապէս օձիքը թափ տալ այդ չարաբաստիկ հարցից, ազատել իրեն հալածող յեղափոխականների ուրաւանները, գոնէ ժամանակաւորապէս լռեցնել հայերի ձայնը և մի առ ժամանակ ձգձգել Օսմանեան պետութեան խղճալի գոյութիւնը: Մինչև այդ ըոպէն գուցէ ինքն էլ մեռնի, իսկ իրենից յետոյ, ինչ լինելու է, թող լինի:

Իւր նպատակների համար ամենալաւ զէնք կարող էր ծառայել տգէտ, մոլեռանդ, իր սեփական շահերը չհասկացող մահմեդական ազգաբնակչութիւնը, որին կարելի էր զինել ապստամբ հայերի դէմ: Դեռ անցեալ տարի, նկատելով նրա նշանները, մենք զգուշացրինք մեր հասարակութեանը, փաստերով ցոյց տալով, որ հայ ժողովուրդեան ընդհանուր կոտորած է սպառնում: Անհրաժեշտ համարելով մահմեդական ամբոխի աչքերը բանալ, մենք միաժամանակ հրաւեր կարդացինք հայ հասարակութեան, անդադար «յգնք, զէնք գոչելով»: Զէնք էինք պահանջում ոչ թէ միայն յեղափոխական գործն առաջ տանելու, այլ և ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան համար էլ: Հասարակութիւնը անզգայ, պոռոտախօս, անձնական նեղ շահերի սահմանից դուրս չեկող հասարակութիւնը հարկաւոր ուշադրութիւնը չդարձրեց մեր կոչի վրայ, սառն անտարբերութեամբ նայեց հայ ժողովուրդի տագնապալից դրութեանը և բաւականութիւն չուեց նրա օրէ օր աճող զէնքի պահանջին:

Կոտորածը եղաւ, և ինչ ենք տեսնում մենք այժմ: Այնտեղ որտեղ Դաշնակցութիւնը զէնք էր բաժանել, որտեղ զինավարժ մարդիկ էր պատրաստել կամ հայգուկային խմբեր էր պահել, այնտեղ ժողովուրդը կամ բոլորովին անվնաս է մնացել կամ թէ համեմատաբար շատ քիչ է վնասուել: Յիշենք այստեղ մի քանի փաստեր Կարնոյ շըրջակայ գիւղերից և գաւառներից:

Ա. հարուստ և բազմամարդ գիւղի բնակիչները իմանալով, որ շրջակայ գիւղերն աւերում են լազերի, չերքէզների ձեռքով, գիշեր, ցերեկ պահապաններ նշանակելով՝ հսկում են, որպէս զի անակնկալ կերպով չբռնուին: Լազերը և չերքէզները մօտենում են ահագին բազմութեամբ, բայց գիւղից գնդակների մի այնպիսի կարկուտ են թափում անկողջ հիւրերի գլխին, որ նոքա վայրկեանարար փախուստ են տանիս: Փախուցուները նորից վերադառնում են աւելի մեծ բազմութեամբ, յար-

ձակուճակը կրկնուում է 5 անգամ և իւրաքանչիւր անգամ թշնամին մեծ ամօթով յետ է փախչում:

Բ. և Գ. գիւղացիք միանում են և Հայդուկային խմբի օգնութեամբ յետ են մղում քրդերի յարձակումը:

Դ. գիւղը նոյնպէս առաջին օրը քաջաբար պաշտպանուում է: Երկրորդ օրը զօրք է մտնում գիւղը «պաշտպանութեան» համար: Զօրքի հետ մտնում են և քրդերը, որոնք զօրքի հեռանալուց անմիջապէս յետոյ սկսում են գիւղի կոտորածը և թալանը. սպանում են 6 մարդ:

Ե. գիւղը հերոսական կռիւ է մղում:

Քրդերը հարեան գիւղը աւերելուց յետոյ մտնում են այդ գիւղին: Այդ տեղ է լինում Գ-ն Հայդուկային խմբի մի մասը: Առիւը սկսում է լուսաբացին: Քրդերը, 2000-ից աւելի, յարձակուում են ամեն կողմից միաժամանակ, բայց զարմանքով ամեն կողմից էլ հանդիպում են գիւղացիների և խմբի արձակած փնտակների: Քրդերը նամուսի են գալիս, որ մի հայ գիւղ յանդգնում է դիմադրել իրենց բազմութեան, կրկնում են յարձակումը, դարձեալ ապարդիւն: Ճարահատ քրդերն այն աստիճան նեղ տեղն են ընկնում, որ օգնութեան են հրաւիրում իրենց թշնամի ցեղերը, առաջարկելով նրանց միացեալ ուժերով այդ գիւղը քանդել և ապա դարձեալ շարունակել իրենց թշնամութիւնը: Գիւղացիք նկատելով այդ և լաւ հասկանալով, որ որքան շատ մնան պաշարած դրութեան մէջ, այնքան վատ կը լինի իրենց դրութիւնը, վճռում են իրենք յարձակողական դիրք բռնել: Մի քանի կրտրիչներ դուրս են գալիս գիւղից և քրդերի գնդակների տակ յաջողութեամբ հասնում են ջրաղացին, այն տեղ ամուր դիրք են բռնում և սկսում հրացանաձգութիւնը: Հենց առաջին անգամից 3 քիւրդ են գլորւում: Այս անակնկալ դէպքից շփոթւած քրդերը թողնում են և փախչում:

Ի միջի այլոց քրդերը պատրաստելով մի բլրի գլուխին տեղ բռնել, նախօրէն ցանկանում են իմանալ հայերի հրացանների ոյժը և հրացանաձիգների ընդունակութիւնը: Այդ նպատակաւ բլրի գլուխը մի էշ են բարձրացնում, որն իսկոյն գլորւում է հայդուկների մէկի գնդակից: Ապա քրդերը չեն համարձակուում գլուխ հանել բլրի ետեկից:

Զ. գիւղը, 30 տնից բաղկացած, առաջին օրը շատ լաւ էին պաշտպանուում. բայց յետոյ անկարող լինելով երկար դիմադրել թշնամուն, որը պէտք էր վերադառնար աւելի մեծ ուժով, անձնատուր է լինում մի քիւրդ ցեղապետի, որը խոստանում է նորան պաշտպանել միւս քրդերի յարձակումից:

Ե. գիւղը: Երբ քրդերը յարձակուում են այդ գիւղի վրայ, այն ժամանակ այնտեղ լինում է մեր հայդուկային խումբերից մէկը, 15 հոգուց բաղկացած, Ս-ի առաջնորդութեամբ: Քրդերի երեւալուն պէս տղերքը դուրս են գալիս գիւղից և պաշարում դիմադրութիւն չսպասող քրդերին, ստիպում են նրանց անձնատուր լինել, խլում են նրանց հրացանները և ճանապարհ գցում:

Ահա փաստեր, որ հաստատում են, թէ հայ ժողովուրդը զոհ է գնացել, որովհետեւ զուրկ է եղել ինքնապաշտպանութեան միջոցներից. ահա փաստեր, որ

հաստատում են, եթէ մեր ժողովուրդը իր ժամանակին զենած լինէր, եթէ յեղափոխականները իրենց տրամադրութեան տակ ունենային պահանջի համեմատ միջոց, այդ սարսափները հաւանականաբար կամ տեղի չէին ունենալ կամ չնչին կը լինէր:

Արդեօք օգտւելու ենք այս դառն դասից: Առիւը չէ վերջացած և չի էլ կարող վերջանալ. մենք միշտ սպասելու ենք նոր նոր սարսափների և որպէսզի ժողովուրդը դարձեալ զոհ չգնայ, որպէսզի նա կարողանայ իրեն պաշտպանել, և, վերջապէս, կուեւլ վրէժխնդիր լինելու, կուեւլ ազատութիւն ձեռք բերելու համար, անհրաժեշտ է շուտափոյթ օգնութեան գալ. բոպէն ծանր է ու վտանգաւոր, պաշտպանւենք կուեյով:

Handwritten signature

Ս Ի Ի Ր Մ Է Ն Է Ի Կ Ռ Ի Ի Ը

Սիւրմէնէ կամ Սու-Արմէնէ Տրապիզոնի արեւելահարաւային կողմն լեռնուտ գաւառ մ'է: Ազգաբնակչութեան մեծ մասը իսլամներէ կը բաղկանայ: Հայաբնակ տեղերը գլխաւորաբար 5 բաժանմունք ունին, իրարմէ մէկ մէկ ժամ հեռաւորութեամբ. — Մաղթեյալի ծոցը՝ Քութունոց և Քինասլի. Ալզաք-Տէրէյի մօտ Ժիւժք և Կատրաս, ասկէ ալ մէկ ժամ հեռու կիլիսայ Էլէմանոս գիւղըն (Եոմուրա), ասոնք ընդամենը մօտաւորապէս 90 տուն են, 800 բնակիչներով:

Այս լեռնականները, տարիներէ ի վեր իրենց ազատ գոյութիւնը պաշտպանելու համար շարունակ դիմադրած են տաճիկ աւազակաց վոհմակներուն: Բուռ մը հայեր, իրենց վայելած տեղական դիրքին և ազատ ոգոյն շնորհիւ, կարող եղան սուլթանական կործանող հեղեղներուն և տասնեակ հազարաւոր կատաղի պաշկաղուքներու հարեւոյններուն կուրծք տալ: 1569-էն ի վեր Մուհամեթի կրակով բորբոքած բոլոր շէյխերուն ու յալաններուն ամեն ճիգերն, այս հայկական վերջին շառաւիղն ալ մթացնելու համար, մնացած էին ապարդիւն: — Թողունք պատմականը:

Ասկէ 4-5 ամիս առաջ մէկ քանի անգամ յեղափոխական ասպատակախմբեր երեւացին նոյն իսկ Տրապիզոնի շատ մօտերը: Ասոնք «Դաշնակցութեան Տապաւրեան» հայդուկախմբերն էին, որ իրենց համարձակ ուարդ գործունէութեամբ երբեմն անհետ կըլլային և երբեմն ալ կերեւային: Կառավարութիւնը դիւր ու քաղաք լրտեսներով, ոստիկաններով լեցուց, սակայն ամեն ձեռնարկ անհետեանք մնաց. թէև տեղական կառավարութիւնը փրփրած էր, բայց ինչ ընէր, քանի որ Համիդը դեռ հայերը կոտորելու հրամանը չէր արձակած: Պաշտօնեաներ և մուխթարներ ճարահատ, իբր մի ուրիշ և արմատական դարման՝ յայտնեցին, թէ ուէ կերպով գիւղացի հային և մանաւանդ սիւրմէնցի հայերն պէտք է ոչնչացնել: Եւ ահա սեպտ. 26-ի որոշած օրը լայն ճանապարհ-կը բանայ իրենց փափաքներն իրագործելու: Սիւրմէնէի գայմագամն արդէն վալի Գադրի պէյէն նախապէս հրահանգած, սկսաւ գիւղերն մահ գալ

զէնք ցրել գաղտնի կերպով և տեսակցիլ սօֆթմաներու և աւազակներու հետ: Հազիւ վալին գիւղերէն վար իջաւ, տաճիկներն ամենայն համարձակութեամբ ձեռք առին իրենց պապերէն աւանդած չարագործութիւններն: 1895 թ. սեպտ. 20-ի գիշերը, ժամը 9 և 43 րոպ. (ըստ թուրք.) պուրնուխցիք և մտակայ տաճիկ գիւղացիներու 300 հոգիէ զինուած խումբը յարձակում գործեց ծիւծբի վրայ, հայերն կարողանալով շուտ մը դուրս նետուիլ, անտառներէն դիմադրեցին, և մինչև առաւօտ արգիլեցին կողոպտել իրենց տները: Խուժանը տեսնելով որ բան մը պիտի չկարենայ ընել՝ շուտով միացաւ Իլիաս աւազակապետին, խուցիցներու, զաւազկոցոց, մարծուկեցոց, աղնացոց, կուկուտացոց և Ալայ զապտիէյին ոստիկանական խմբին. այս ամենը, 1500-1600 հոգի, միահամուռ յարձակեցան Քինասլիի հայոց վրայ ու մէկ քանի հայեր ալ ողջ բռնելով ուզեցին չարաչար սպանել:

Վանայք ու տղայք առանց շփոթելու դուրս ելան և պատրաստեցան լաւ դիրք մը գրաւելու. ըստինք կը փայլէր, ասոր հետ մէկ տեղ այր մարդիկ շուտ մը իրարու ձայն տալով՝ յաջողեցան գիւղին մուտքերը բռնել:

Մէյմնալ մտակայ բլուրին վրայէն հայ մը անվիհեր ձայնով պոռաց ու ըսաւ. «ցածութեամբ եկաք ասանկ գիշերով մեզ պաշարեցիք: սակայն, գիտցած եղէք, որ դուք ալ պաշարած էք, եթէ ձեր բռնած հայերէն մէկուն կեանքին դպչէք, ձեզնէ ալ և ոչ մէկը ողջ կը մնայ»: Ա սպառնալիքին վրայ քանի մը անգամ կրակ ըրաւ. իր միւս ընկերն ալ դիմացէն ձայնեց ու հրացան մըն ալ անիկա արձակեց: Տաճիկները կարծեցին թէ մեծ բազումութենէ մը պաշարած են, շուտով քովերին պահած հայերն թող տուն և դուրսն իջար պիզի քրաձաքլար՝ ըսելով՝ ծառերու կամ քարերու ետեւ պահուցան մինչև առաւօտ: Նոյն գիշերը Տրապիզոնի վալին լուր դեկեցին, որ օգնութիւն հասցնէ. ըսելով որ հայերն ոտքի ելան գէպի Տրապիզոն, այնպէս որ քաղաքը իրար անցաւ ու տարօրինակ պատրաստութիւններ ու սպառնալիքներ տեղի ունեցան: Տաճիկներն տեսան որ բազումութիւնը չերևցաւ, յուսախաբ ապշած մնացին:—Բայց անտառներէն ատեն ատեն հրացանի որոտումներ կը լսէին: Շուտով վրայ հասան լազ—մախլացիք, զանեկեցիք, խարեցիք, փիրկերեցիք, սնձան—մետոխորցիք, օծձիք և այլ գիւղացիներ, ամենը մօտ հինգ հազար հոգի, հազարի մօտ ալ «Ղորիի պաշտօն» կատարող տաճիկ կանայք: Այսքան բազմութիւն, դարձեալ չհամարձակեցան անտառներու վրայ քալել:

Աւազակապետ Իլիասը ասոնց մէջէն հարիւր կուող ընտրելով՝ յաջողեցաւ առաջ անցնել. երիտասարդ Մարկոսեան Մարգիսը միայնակ ըլլալով հանդերձ սկսաւ կրակ ընել. դիւցազնաբար կուեցաւ մինչև վերջին ոյժը ու այնպէս սպանեցաւ: Այրերինները քանի մը կիներ ու երեք աղջիկ ձեռք անցուցին, նոյն իսկ այս քաջ Մարգիսին տասը տարեկան աղջկը լլկեցին, Մարկոսեան Յարութիւնին կնոջ գրկի մէկ տարւան աղջկը և ուրիշ մանչ աղայ մը ժայռերէն վար գլորեցին: Այլևս առաջ չկարողացան գնալ, ինչու որ մեծ ու պղծ տիկ կատարի կերպով կուեցան ու վռնտեցին զանոնք: Միւս կողմէն խուցիցներու ուրիշ խումբեր Բուլթու-

նոց թաղը պաշարած ըլլալով, տեղացոց միջոց չտան պաշտպանողական դիրք բռնելու. առաջին անգամն որ կարապետ Եագձեանը դիմադրելու կը պատրաստէր, շուտով սպանեցաւ. մնացածներն ալ ստիպած գլուխ ծռեցին ու կողոպտեցան:

Առաւօտը դեռ հազիւ ելած էր ճաւտար—Ալին, անծերցի Քէօր Պողոն, իր եղբայր Քիպարն, կուկուտացի Չափանօղլիներն և Չօլագ Իսմայիլը, ինչպէս և կառավարչական պաշտօնեաներ, իրանց խումբերով այս մոլեռանդ ամբոխն առաջնորդեցին գէպի կատրաս և Էլէմէնոս:

Այս գիւղերուն վրայ 2000 քայի չափ հեռուէն սկսան կատարի կերպով կրակ տեղացնել. արք և կանայք շտապեցին անտառներն անցնել. երբ խուժանը աւելի մօտեցաւ գեղին, հայերն այն ատեն հրացան արձակեցին: Չորս հոգի ալ առանձին առանձին տեղերէ կրակ ընելով թշնամին շարեցուցին: Տաճիկները միակերպ դիմադրութիւն տեսնելով, ամեն կողմ լուր դեկեցին, որ օգնութեան հասնին: Քիչ ատենէն եկան՝ Չագանա—Ալինէի, Օղուզի, Փօշայի, Չիվախայի, Խարայի, Արսէնի, Լիկինէի, Ծիծրայի, Գոճապայի, Մետոնայի և այլ աւազակ գիւղացիներն, առաջնորդութեամբ Փօշայի ԱՏմէդ Չապրիէյի և այլ ծպած պաշտօնատարներու:—Այս չարագործներուն թիւը 10 000-էն անց էր: Մեծ մասը մարթինի հրացաններով էին զինուած և երկու մաս բաժնուելով, մի ծիւծբ և Քինասլիի, միւսն ալ կադրաս և Էլէմէնոսի տներն սկսան աւարի տալ:

Այս մահմեդականներն Էլէմէնոսէն միայն Մարտիրոս Ավճեանց ձեռք ձգելով սպանեցին, միւսներն աւելի բարձր ապառաժներու վրայ տեղաւորեցան: Բարբարոսները ամեն ինչ թալանելէ և իրենց կանանց բռնցնելէ վերջ, մտածեցին խարդախութեամբ ձեռք անցնել հայերին, ուստի առաջարկեցին, որ գան անձատուր ըլլան և իրենց կեանքին բնաւ չեն դպչիր: Հայերն ալ հեգնական ու խրոխտ պատասխան տուն՝ «վատեր, եթէ կարող էք, զէնքով մեզի հետ խօսեցէք ձախտ առ ձախտ»:

Ասոր վրայ ճաւտար—Ալին 200 հոգի ընտրելով, քալեց վրանին:

Մերոնք ըսին՝ «եկէք, եկէք քաջութիւնը հոս, հիմա յայտնի պիտի ըլլայ» ու սկսան կրակել: Թշնամիները շուտով ետ փախան և ուզեցին բարկութիւններն կատարաւ եկեղեցւոյ ու դպրոցի վրայ թափել: Դռները կոտորելով ամեն ինչ աւերեցին, կողոպտեցին. սուրբ Սեղանին և Մայր Ասուածածնայ պատկերին վրայ պղծեցին, ժամագրքերը կտրտեցին, այրեցին: վերջապէս մինչև սեպտ. 30-ին ամեն ինչ տակն ու վրայ ընելէ վերջ, քայեցին Բաբերդի վրայ: Մեր լեռնականներն այնքան ատեն նօթի, ծարաւ կուեկել վերջ, երբ տեսան, որ թշնամիները հեռացան՝ տուններին իջան, բայց ոչ ուսելիք, ոչ հագնելիք և ոչ մէկ բան գտան:—կառավարութիւնն ալ առանց ժամանակ կորսնցնելու, ոստիկաններով այս յոգնածներուն գլխին ծանրանալով, զէնքերն պահանջեց, ըսելով՝ «Այլևս ասանկ դէպքեր չըպատահիր, հանգիստ եղէք, եթէ դուք զէնք չունենաք, մենք ալ ձեր վրայ կասկած չենք ունենար»:

Չբաւորութիւնը և այլ սպառնացող չարիքներ կարողացան այս ուժասպառ քաջերու ձեռքէն զէնքերն առնել:

Հիմա Սիւրմէնէի բոլոր հայերը տուտելու պատառ մը հաց չունին: Այն ազատ արձւի պէս ապրողներն՝ ալ ինչպէս կարող են ցած թըրին գլուխ ծռել և տանել ցարդ շտեսած դառնութիւններն:

Տաճիկ աղաներն ու պաշխպողուկները տեսնելով որ հայերն անզէն մնացին, սկսան ասոր անոր վըայ յարձակել ու սպաննել:

Նոյ. 18-ին կուկուտացիներու և պուրտուքցիներու աւազակ գիւղացիներու քաջութիւնը նոր արթննալով, խումբ-խումբ սկսան միւսներու պակաս թողուցածները լրացնել ի միջի այլոց Առաքելեան Յակոբի աղջիկը կտրտեցին:

Ելէմէնոս և մտաւայ հայ գիւղերի մտով անցնողի աչքին կիսնան սև մոխրի կոյտեր: Ալ օճախներէն առաւայ պէս ծռւի չըբարձրանար, հայ կորիւններու ուրախ խաղի ձայներն, ոչխարներու մայիւնը, կովերու բառաջիւնը ալ չը լսւիր, միայն խորին լուսութիւն մը ամեն կողմ կը տիրէ:

Տաճիկներու միակ ցանկութիւնն է հիմա ջնջել հայերուն հետքը և բոլորովն տիրել անոնց հողերուն, որ բնաւ դժւար չէ:

Կ Ո Տ Ո Ր Ա Շ Ն Ե Ր

Ս Ղ Ե Ր Գ

(1895 թ. հոկտ. 30, ժամ 3-9)

Հրէշ Համիդի հեռագրերը հասան գաւառներու ամենքէն յետ ընկած քաղաքներն ու գիւղերը, կատարւեցաւ անոր հակամարդկային փափազը—կոտորել մարդիկը, կոտորել հայերը, որովհետև անոնք կը յանդգնին ազատութիւն և անդորրութիւն պահանջել ու անոր անօրէն տնօրինութեանց դէմ բողոքել: Հրէշը տեսաւ ու շօշափեց իր անկումը, ըստի շտապեց իր հաշիւը վերջացնել տառապած և մաշած հայութեան հետ,—կոտորելով բնաջինջ ընելով հայ ազգը: Ո՞ր գիւղը, ո՞ր քաղաքը մնաց առանց կոտորածի, ո՞ր հայը անփնաս անցաւ հալածանքներու այս բովէն.—ոչ ոք: Սըղերդն ևս, այդ արաբախօս խղճուկ Սղերդը ևս զոհ գնաց հրէշ արիւնարբուէն:

Հրէշ Համիդէն հեռագիր եկաւ Սղերդ, որով մարդակերպ գազանը կը հրամայէր կոտորել հայերը: Հեռագրատան մէջ կար հայ պաշտօնեայ մը, մահտեսի Ադրամ անուռով, որ անձամբ ստացաւ հեռագիրը և տարաւ կառավարութեան, բայց ետքէն հայ եղբայրներուն յայտնեց իրենց զլխուն գալիքը. հայերը վախէն գոցեցին խանութները և փակեցան տուններուն մէջ: Տաճիկ նենգամիտ կառավարութիւնը խաբեց հայերը ըսելով՝ «Թէ բան չկայ» և սպանեց մահտեսի Ադրամն և իր եղբայրը՝ Շաքրօն, իբրև ստախօսներ: Հայերը բացին խանութները:

Հոկտ. 30-ն էր. բոլոր հայերը շուկան էին. հանդարտ գործերով կզբաղէին: Յերեկայ ժամը 3-ին զինւորական փողը հնչեց և զինւորները՝ տաճիկներուն ու քիւրդերուն գլուխն անցած՝ յարձակեցան հայոց, ասորոց և բողոքականներու թաղին, խանութներուն վըրայ, ջարդեցին, կոտորեցին սակաւաթիւ հայերը, տունները և խանութները կողոպտեցին, աւարի առին ինչ կար չկար, տան դռներն ու պատուհաններն անգամ տարին, տուններուն շատը քանդրտեցին, ոչինչ չմնաց: 100-էն աւելի հայեր սպանուեցան, ինչպէս Խօջա Միւնաս, Կորկիս Ապտալլա, Միմօ Խչոյի որդին (բողոքական), Ադրամ մահտեսի Իւսէֆեան և այլն. շատեր վիրաւորուեցան և ի լըումն ամենայնի, շատերն ալ բանտարկւեցան: «Ոչ մէկ յանցանք չունինք, մեղքերնիս է, կըսեն, ինչո՞ւ ծնուեցանք, ինչո՞ւ կապրինք, աս է հայուն յանցանքը»: 50 տունի չափ վախէն անմիջապէս տնով տեղով տաճկցան, մահտեսիական եղան, մանաւանդ հարուստները՝—Պօղոս Ղարիպեան, մահտեսի Պօղոս Զիչիկն մե՞ծ, ահագին տունը, Կորկիս Ապտալլային եօթը զաւակները իրենց ընտանիքներով, Պապէ Յարութիւն և այլն: Եկեղեցին պղծեցին և ետքը մզկիթ դարձուցին, վարժարանը քանդեցին, ուսուցիչները և շատ աշակերտներ սպանեցին: Հայերը անպաշտպան էին, ոչ զէնք ունէին և ոչ մէկ միջոց պաշտպանութեան:

Բայց հոս կարմիր գծի նման կանցնի տաճկաց ոմանց հայերուն ցոյց տւած եռանդուն պաշտպանութիւնը. տաճիկներէն շատերը հայերուն հետ անմիջական առևտրական յարաբերութեան մէջ գտնւելնուն համար չէին ընդունիր հայերը կոտորելու սկզբունքը, որովհետև իրենց կեանքն ալ հայուն կեանքին հետ կապւած էր. եթէ հայերը վտանգւին՝ իրենք ալ վտանգւած կը համարին, ադոր համար շատերը մեծ պաշտպանութիւն ցուցուցին հայերուն: Քանի մը տաճիկ ալ, ինչպէս Խպրահիմ, Նաթօր քաջ երիտասարդները, մեռան հայերը պաշտպանելով: Սղերդի աւերման և կոտորածի մէջ ժողովուրդը՝ ամբողջ մեղաւոր չէր, ան ոչխարականութեան օրէնքին հնազանդեցաւ, մեղաւորը տաճիկ կառավարութիւնն էր: Թէև հայ բողոքականներէն և ասորիներէն շատը սպանուեցան և հայու վիճակին ենթարկւեցան, բայց կաթողիկէները անփնաս անցան վտանգէն, որովհետև տաճիկ կառավարութիւնը նախապէս պաշտպանութեան համար անոնց թաղը և նորաշէն եկեղեցին շրջապատեց զօրքերով, թէև ժողովուրդը կուզէր աւերել այդ եկեղեցին, որովհետև եւրոպացիք բռնութեամբ շինել տւեր էին: Բէժիի պաշտօնեաներէն մէկը շատ հայ ընտանիքներ պատսպարեց իր տանը:

Անամօթ տաճիկ կառավարութիւնը աւերումէն ետքը սկսաւ փնտռել կողոպտւած իրերը. բայց ո՞ւր պիտի գտնէ: Հիմակ Սղերդի մէջ հային հարուստն ու աղքատը մէկ է, անօթի, ծարաւ, մերկ, բոքիկ, շարած և անորոշ վիճակի մէջ. շատերը մեռան սովէն և սոսկալի ցուրտէն: Նախկին բազմանդամ բարեկեցիկ ընտանիքները այսօր տաճիկներուն ախոռներուն մէջ են տեղ գտեր, հագնելիք չունին, տունները աւերակ նըստելու, պառկելու տեղ, գլուխները դնելու քար չկայ, վառելիք չկայ, մանուկները հաց կաղաղակն, անոնց ձայնը լսող չկայ. հայը դուրս ելլելու իրաւունք չունի, անպատճառ, է՛ն քիչը, պիտի ծեծւի: Բամազանի պատրաստութեան ատենը կուգայ, տաճիկ

տղաները կուգան հայու տները կը մտնեն, բոլոր տախտակները, փայտերը կառնեն, որ համազաննին իրենց սովորական խարոյկին մէջ վառեն: Օրը 10-15 հայ կը մեռնի ձմերուան սաստիկութենէն. երևի. Սղերդի հայերը այս տարի գարուն չպիտի տեսնեն:

Շատ հայեր Պոլսէն, իրենց ազգականներէն դրամ ստացան, բայց կառավարութիւնը տուրքի փոխարէն գրաւեց, նոյն իսկ քանի մը գալիք տարիներու տուրքի փոխարէն: Եւ այդ բաւական չէ, մէկ անգամ առնելէն ետքը, երկրորդ անգամ ալ կերթայ ըսելով՝ «Եթէ առաջին անգամուն տւիր, հիմա ալ կրնաս տալ»: Ի՞նչ ընէ սնանկացած տէրութիւնը, ի՞նչ կերպով և ինչո՞վ լեցունէ դատարկացած գանձը:

Եւ այս ըրաւ տաճիկ կառավարութիւնը, ինքզինքը «բարեխնամ» համարող չարախնամ անամօթ կառավարութիւնը: Ա՛լ ասկէ ետքը վզերնիս ծռե՛նք տաճիկին սուրին առջև, ա՛լ ասկէ ետքը անմուռնչ ընդունի՛նք անոր տւած հարւածները.— Ո՛չ, երբէք, մեր և անոր մէջ բացւած վիճը անհուն է, կամ մենք պիտի ապրինք կամ ան. մահը տեսանք մեր աչքով, զգացինք անոր ի՛նչ ըլլալը, ա՛լ անկէջ չենք վախնար. մենք կուխտենք հայ յեղափոխութեան հետ ձեռք ձեռքի տւած գործել ի նպաստ տառապեալ հայ ժողովուրդին Սուրբ Ազատութեան:

Կեցցէ՛ Հայ Յեղափոխութիւնը, ան է մեր պաշտպանը, անո՞վ միայն կրնանք ազատութիւն ստանալ:

* * *

Սղերդի շրջակայ գիւղերը սոսկալի կտորածներ են տեղի ունեցեր, բայց ստոյգ լուրեր չկան:

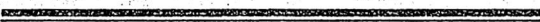

Ա Ր Ա Ք Կ Ի Ր
I

Հոկտ. 25-ին, 'դ. օր, ժամը 9-ին քաղաքս պաշարւեցաւ հազարաւոր քիւրդերու կողմէ, որոնք, ինչպէս իրենք իսկ կը վկայէին, Արաբկիրի շրջակայ հեռաւոր ու մերձաւոր գաւառներէն մասնաւոր հրաւիրագրերով եկած էին քաղաքը կործանելու: Ասոնց մէջ կը տեսնուէին տէրսիմցի, աղճադաղցի, մալաթիացի, արղաւանցի, աթմացի, տիվոսիցի, մինչև իսկ ղոչկերիցի քրդեր: Այս վերջինը Շապին-Գարահիսարի մօտ գաւառակ մըն է: Ասոնցմէ զատ կային նաև Արաբկիրի շրջակայ գիւղերէն թուրքեր: Ասոնք ամենը իրենց գրաստները և մարդիկը հաստատեցին քաղաքին շրջակայ բլուրներուն ու տափարակներուն վրայ ու իրենք քանի մը կէտերէ յարձակեցան քաղաքին վրայ: Հայերը թէև քանի մը օրէ ի վեր ա՛հ ու սարսափի մէջ էին և գիտէին, թէ քաղաքին գլխուն մեծ աղէտ մը կը սարքուի, այդ պատճառաւ ալ երկու երեք օրէ ի վեր շուկայ յաճախելէ դատարած ու իրենց կրպակները մասամբ դատարկացուցած էին. բայց վտանգին առաջը առնելու անկարող էին: Փախչելու դիւրութիւն ալ չկար: Ի՛նչպէն մի քանի օր առաջ քաղաքը շրջակայ գաւառներու գիւղերու հետ հաղորդակցութեան դնող բոլոր ճանապարհները

բռնւած էին պահակ զինուորներու կողմէ, այնպէս որ ոչ միայն փախստականները, այլ կարևոր գործի համար քաղաքէն մեկնողները ետ դառնալու կը ստիպուէին:

Քիւրդերը տեղացի քաղաքաբնակ թիւրքերու առաջնորդութեամբ երբ յարձակեցան հայոց թաղերուն վերայ, այնպիսի սարսափ մը ձգեցին, որ հայերը թողին իրենց բնակարանները, ստացւածքը, կարասին ու փախան դէպի ուրիշ թաղեր: Յարձակողները կը կողոպտէին տուները, աւարի տալով անոնց բոլոր պարունակութիւնները. զարդեղէն, անկողին, փռոց, պղնձեղէն, նպարեղէն, անասուններ և վերջապէս ամեն ինչ, զորս շալակելով կը տանէին կը հանէին քաղաքէն դուրս իրենց մարդոց գտնւած տեղերը, ուր շեղաշեղ կը դիզէին ու կը կուտակէին այդ բազմատեսակ հարստութիւնները: Այսպէս ամեն կողմէ յարձակող հազարաւոր բազմութիւնը հետզհետէ մըրջունի պէս տարածւեցաւ Արաբկիրի լայնադարած քաղաքին ամեն կողմերը, ձորերու, խիտ ծառաստաններու մէջ և ուրիշ հեռաւոր ու մեծաւոր վայրեր գտնւած թաղերու, արւարձաններու և առանձին բնակարանաց վրայ, մտաւ ամեն ծակ ու ծով, աւարի տուաւ, երկու օրուան մէջ կողոպտեց ու դատարկացուց ոչ միայն հայոց 2000 տուները, այլ մեծ ու փոքր շուկաները, եկեղեցիները և մինչև իսկ վարժարանները ու առաջնորդարանը: Տարաբաղբ հայ ժողովուրդը, որ խուժանին առջևէն միշտ խոյս կուտար, իր տունը ու ամբողջ հարստութիւնը անոնց յանձնելով, իր օձիբը չէր կ'ներ ազատել, վասն զի ամենուրեք կը կողոպտէր, կը թալւէր ու կը մերկացէր իր քսակէն, իր վրայ ունեցած ոչ միայն արժէքաւոր նիւթերէն, այլ մինչև իսկ իր նոր զգեստներէն: Աւարառուները այնքան մոլեղնեալ էին ընչաքաղցութեամբ ու ագահութեամբ, որ 2000 տուներու, երեք եկեղեցիներու և հարուստ մայր եկեղեցիին աւարներով չը գոհանալով, հետամուտ էին միշտ ձեռք ձգել կիներն ու օրիորդները և ասոնց թանկագին զարդերը կորզելու և յափշտակելու: Տեսնեցան շատ գազաններ, որ կիներուն ամենէն ծածուկ տեղերը պահւած ոսկեղէն զարդերը քաշեցին՝ հանեցին, և ուրիշներ, որոնք անոնց մետաքսեայ ու դիպակեայ ներքին զգեստները կողոպտեցին, թողլով այն ամօթխած արարածները ագամային մերկութեան մէջ: Աւարառուները, որոց բազմութեան թիւ ու համար չըկար, մէկ տուն մը երեք չորս և աւելի անգամներ կայցեղէին կողոպտելու, վասն զի ամենէ վերջ եկողն ալ բան մը կը գտնէր տանելու. նոյնպէս ամեն կին կը կողոպտուէր մէկէ աւելի անգամներ զանազան մարդոց ձեռքով մինչև որ մերկ ու տկոզ դառնար բոլորովին: Յաւալին այն է, որ հայոցմէ շատեր, երբ զօրքերու և ոստիկաններու ձեռքով հաւաքուելով իբր թէ պահպանուելու համար կառավարութեան դուռը և անկէ ալ ուրիշ տեղեր կը տարուէին, իրենց քսակը և կիներն ալ իրենց զարդերը ու թանկ զգեստները կը մերկանային կառավարութեան դրան առջև իսկ:

ՆՆՈՐԱՏԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՅՈՒՑԱԿ

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Կեդրոնական սնդուկի մէջ ստացւած են.

Պ. Մնդուկ 100 սնդուկ, ոսկի, Երկաթ 25 օսմ. ոսկի, Երկակ 15 օսմ. ոսկի, Արծաթ 15 օսմ. ոսկի:

Աւստրիացի մի հայից 50 Ֆլօրին:

Պարսկաստանից՝ Գր. Իւսուֆեան 50 Ֆլօրին:

Արշակաւան քաղաքի Կեդր. սնդուկի մէջ ստացւած են.

Հ. Կ. Կացին 50 օսմ. ոսկի, Անկախ 70 դճ., Ջեփիւռ 40 դճ., Լապտեր 5 դճ., Ոխակալ 40 դճ., Քիլիպէ 10 դճ., Հրահատ Խ. 25 դճ., Հայրենասէր մը 40 դճ., Վարդանոյշ 20 դճ., Թաթուլ Խ. 165 դճ. Բնաջինջ 20 դճ.:

Վեշապ քաղաքի Կեդր. սնդուկի մէջ ստացւած են.

Օձէն. Փայլակ 108 դճ., Յոր 100 դճ., Մայրապետ 540 դճ., Չասպուրական 40 դճ., Թորոս 95 դճ., Մովսէս 540 դճ., Հայկուհի 160 դճ., Սաթենիկ 320 դճ., Արմենուհի 80 դճ., Յովհաննէս 240 դճ. Բարի երևան 60 դճ., Գործ 95 դճ., Երիտասարդ 100 դճ., Լ. Թ. 324 դճ., Թաթեոս 216 դճ., Տարազարի աճառ 1000 դճ., Չայնաւոր 108 դճ., Մասիս 54 դճ., Երկաթագործ 108 դճ., Մ. Վրէժ 540 դճ., Գեղամ 216 դճ., Ուոբէն 540 դճ., Վարդըվան 108 դճ., Չանգակ 108 դճ., Օննիկ 80 դճ., Թըքատեաց 69 դճ. 1 փարա, Դարի 324 դճ., Արրահամ 108 դճ., Նժդեհ քաղաքէն Օձ քաղաքացի մը 108 դճ., Մ. Ա. Խ. 400 դճ., Շանթ 75 դճ., Հայուհեաց Ընկերութիւն 7020 դճ., Խոնարհաբար 216 դճ., Յովհաննէս 108 դճ., Ազատասէր 60 դճ., Ատղիկ 80 դճ., Նուրիկ 100 դճ., Խանդ 20 դճ., Աւարայր 25 դճ., Կ. Բ. 10 դճ., Յ. Շ. 10 դճ., Չիւթ 20 դճ., Մ. Ս. 5 դճ., Մ. Ջ. 9 դճ. 10 փարա, Լուսինեան 20 դճ., Մ. Պ. 20 դճ., Յ. Թ. Ն. 20 դճ., Պ. Յ. 3 դճ., Ս. Ա. 5 դճ., Կ. Կ. 10 դճ., Կիւրեղ 5 դճ., Ն. Ջ. 4 դճ., Հայկազն 20 դճ., Յ. Ջ. 20 դճ., Յ. Ս. 10 դճ., Ք. Լ. 10 դճ., Յ. Թ. 5 դճ., Խենթ 2 դճ., Մ. Վ. 5 դճ., Պ. Ջ. 10 դճ., Ա. Կ. 10 դճ., Ս. Պ. 8 դճ., Ս. Վ. 20 դճ., Մ. Դ. 20 դճ., Անծանօթ 10 դճ., Ա. Լ. 5 դճ., Արզում 6 դճ., Մաղ 10 դճ., Գլուխ 27 դճ., Գէորդ 20 դճ., Մազսիմ 20 դճ., Ք. Խ. 20 դճ., Հրանդ 10 դճ., Արթին 20 դճ., Տ. Տ. 10 դճ., Ս. Օ. 40 դճ., Արտաշէս 47 դճ., 10 փարա, Ես 20 դճ., Օղի 20 դճ., Ա. Բ. Բ. 20 դճ., Մորթ 20 դճ., Դերձան 10 դճ., Գաբրիէլ 20 դճ., Պ. Բ. 3 դճ., Արիստոյ 5 դճ., Մ. Փ. 5 դճ., Ստեփան 10 դճ., Մեծ կաշի 20 դճ., Կ. Յ. 5 դճ., Կ. Ե. 10 դճ., Արտաճ 40 դճ., Յ. Տ. 5 դճ., Կ. Ք. 5 դճ., Ն. Փ. 3 դճ., Ե. Ջ. 5 դճ., Ռ. Մ. Ն. 20 դճ., Օձ 10 դճ., Արարատ 10 դճ., Մարգար 20 դճ., Գրգուռ 10 դճ., Արծիւ 40 դճ., Վարսենիկ 40 դճ., Գ. Խ. 20 դճ., Միհրան 10 դճ., Երանդ 10 դճ., Ա. Գ. 20 դճ., Մահ 20 դճ., Սառա 20 դճ., Կարապետ 10 դճ., Արշամ 10 դճ., Յ. Ս. 20 դճ., Հմայեակ 40 դճ., Ռ. Բ. 40 դճ., Կ. Հ. 10 դճ., Թագուհի 20 դճ., Կ. Գ. 10 դճ., Ս. Ա. 5 դճ., Եղիա 20 դճ., Երանիկ 20 դճ., Օննիկ 40 դճ., Գէորդ 20 դճ., Սարգիս 20 դճ., Անթառամ 10 դճ., Արտաճ 20 դճ., Բարբիտ 20 դճ., Պոտոս 10 դճ., Միհրան 5 դճ., Ասաուր 40 դճ., Գ. 5 դճ., Հմայեակ 5 դճ., Ազատ 20 դճ., Հրացան 40 դճ.,

Նշան 5 դճ., Գ. Փ. 3 դճ., Հրանտ 5 դճ., Ոսկերիչ 20 դճ., Լ. Փ. 10 դճ., ԼԼՈՆ 20 դճ., Աշխատասէր 20 դճ., Յօժարակամ 20 դճ., Դժոխք 20 դճ., Հ. Մ. 5 դճ., Արտուներ 20 դճ., Նիկողոս 10 դճ., Կ. Ս. 5 դճ., Արամ 20 դճ., Գ. Խ. 20 դճ., Արծիւ 5 դճ., Ուղիղ 40 դճ., Գաղթական 20 դճ., Մ. Ք. 20 դճ., Մ. Մ. 3 դճ., Ա. Ք. 5 դճ., Թ. 5 դճ., Որսորդ 10 դճ., Հաւ 3 դճ., Պ. Անձուէր 40 դճ., Վերթին 40 դճ., Արշակ 10 դճ., ԼԼՈՆ 10 դճ., Թաթուլ 20 դճ., Մ. Մ. 20 դճ., Քար 20 դճ., Բ. Փ. 40 դճ., Ս. Ջ. 40 դճ., Յ. Ղ. 20 դճ., Ա. Մ. 20 դճ., Ռ. Ե. 10 դճ., Յ. Մ. 10 դճ., Յ. Պ. 10 դճ., Պ. Պ. 20 դճ., Կ. Ջ. 10 դճ., Երգեցող 10 դճ., Ճիվանի Վաճառ 20 դճ., Տակիտոս 20 դճ., Դերձան 10 դճ., Կարապետ 8 դճ., Գ. Հ. 4 դճ., Ա. Ք. 10 դճ., Ա. Ջ. 10 դճ., Լ. Թ. 5 դճ., Գ. Գ. 5 դճ., Փ. Ս. 5 դճ., Կարիճ 20 դճ., Ջաղացք 20 դճ., Աչք 10 դճ., Պ. Ն. 5 դճ., Ա. Վ. 5 դճ., Բարի 20 դճ., Ստեփան 10 դճ., Փիլիպպոս 20 դճ., Պերճ 10 դճ., Հրանդ 10 դճ., Թնդանօթ 20 դճ., Մ. Գ. 10 դճ., Ս. Պ. 5 դճ., Մ. Ք. Ճ. 20 դճ., Որբ 20 դճ., Հայրենասէր 20 դճ., Կ. Պ. 20 դճ., Դերձակ 5 դճ., Երկաթագործ 10 դճ., Պ. Ռ. 5 դճ., Լ. Փ. 5 դճ., Ճնճղուկ 10 դճ., Բ. Ջ. 5 դճ., Խ. Գ. 5 դճ., Չուկ 5 դճ., Պիկ 5 դճ., Ս. Ն. 27 դճ., Հ. Թ. 5 դճ., Յ. Ա. Ս. 20 դճ., Խ. Ջ. 5 դճ., Կ. Ն. 5 դճ., Արծիւ 20 դճ., Մ. Հ. 3 դճ., Յարութիւն 20 դճ., Մ. Ջ. 8 դճ., Գէորդ 40 դճ., Կ. Թ. 5 դճ., Պաղղասար 10 դճ., Ա. Գ. Կ. 240 դճ., Տէր Պոտոս 160 դճ., Արշալոյս 18 դճ., Յ. Գ. 3 դճ., Ա. Կ. 5 դճ., Թորոս 10 դճ., Հ. Պ. 4 դճ., Հ. Գ. 5 դճ., Ս. Բ. 6 դճ., Ե. Ն. 5 դճ., Յ. Յ. 3 դճ., Բարակոփ 10 դճ., Մ. Թ. 30 դճ., Արիւն 3) դճ., Հ. Ա. 5 դճ., Բ. 9 դճ., Արահամ 8 դճ., Անթառամ 20 դճ., Մ. Ե. 5 դճ., Մեղքոն 20 դճ., Պետրոս 30 դճ., Ազանի 10 դճ., Վերջին 10 դճ., Յովանովիչ 40 դճ., Եփրեմ 47 դճ. 10 փարա Ն. Ա. 20 դճ., Աչքը ցաւոտ 20 դճ.:

Բօլզ. Սօֆիայից յօգուտ զէյթունցիներին 200 ֆր.:
Նամպոլիի կոմսէից 262 ֆրանկ:

Խնդրում ենք ծրարի վրայ գրել մեր հասցէն երից միայն մէկ ն ու մէկը:

Նորից խնդրում ենք հասցէները գրել խիտ ուր ոչ ու պարզ: Այլապէս մենք ստիպւած ենք անբաւարար ու անպատասխան թողնել շատերին, որովհետեւ հասցէները անընթեռնելի են:

Դաշնակցութեան անամսօթները խնդրում է թղթակցութեան եւ ներխուտութեան համար դիմել:

Armène-Gaspar, poste restante, Carouge (Suisse).

L. Boole, 49, Russell Road, Kensington, London W.

Վիեննա, Դաշնակցութեան ազգան սպարան: